
**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԱՐՑԸ
ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ. ԿՈՄԻՍԱՐԻԱՏԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ**

ՄԵԼԻՔՅԱՆ Վ. Հ.

Անդրկովկասում բոլշևիկյան հեղաշրջման նկատմամբ ձևավորվող վերաբերմունքն ու արձագանքները և տարաբնույթ քաղաքական աստիճաններում դիրքորոշման կայացումը՝ վերջին հաշվով ենթատեքստում ամփոփում էին իշխանության համար պայքարի բովանդակությունը:

1917 թ. հոկտեմբերին Անդրկովկասում վերջնականապես ձևավորվեցին իշխանություն կազմակերպելու երկու կենտրոններ՝ Բաքուն և Թիֆլիսը:

Հոկտեմբերի 26-ին (նոյեմբերի 8), ստանալով բոլշևիկյան հեղաշրջման լուրը, գումարվեց Բաքվի խորհրդի գործադիր կոմիտեի ընդլայնված նիստը, որին մասնակցում էին քաղաքական կուսակցությունները, կայագործի ներկայացուցիչները, արհմիությունները: Էսեռա-մենշևիկյան-դաշնակցական խմբավորման մեծամասնությամբ մերժվում է Ստ. Շահումյանի առաջարկած բանաձևը՝ իշխանությունը Բաքվի խորհրդի գործադիր կոմիտեին հանձնելու վերաբերյալ, և առաջարկվում է նոր մարմնի ստեղծման հարցը:

Վերոհիշյալ երեք ազդեցիկ կուսակցությունների առաջարկով, հեղափոխական կարգը պաշտպանելու նպատակով ստեղծվում է «Հասարակական անվտանգության Բաքվի հեղափոխական կոմիտե»¹:

Ի վերջո, ընտրվում է Բաքվի խորհրդի նոր գործադիր կոմիտե, որը ճանաչվում է և՛ քաղաքի, և՛ Բաքվի նավթարդյունաբերական շրջանի բարձրագույն իշխանություն: Բացի բոլշևիկներից, գործադիր կոմիտեի կազմում ընտրվում է նաև 6 ձախ էսեռ²:

Այսպիսով, Բաքվում գրեթե նույնությամբ, ինչպես և Պետրոգրադում, բանակի վճռական դերի շնորհիվ և խաղաղ ճանապարհով մինչև նոյեմբերի 5-ը (18) իշխանությունն անցավ բոլշևիկներին: Իշխանության համեմատաբար հեշտ գրավումը պայմանավորված էր երկրի կենտրոնից բխող քաղաքականությամբ, երբ բոլշևիկների հաջողությունը դարձյալ համարվում էր ժամանակավոր երևույթ, անօրինակաւնություն, որի վերջը ենթադրվում էր, որ կտա հեղափոխության և ժողովրդի կամքն արտահայտող Սահմանադիր ժողովը:

Թիֆլիսում իշխանության հիմնահարցի լուծմանն ուղղված և բոլշևիկյան վտանգին դիմագրավելու առաջին գործնական քայլ կարելի է համարել բ. գ. և գ. պ. խորհրդի երկրամասային կենտրոնի կողմից հոկտեմբերի 20-ին (նոյեմբերի 2) «Կովկասում իշխանության կազմակերպման մասին» նախագծի ընդունումը:

¹ Белевский С., Манвелов А. Революция 1917 г. в Азербайджане (хроника событий), Баку, 1927, с. 179.

² Նույն տեղում, էջ 186-187:

Թիֆլիսում իշխանության հիմնահարցի ելակետային, անցումային դրսևորումն այն եղավ, որ հոկտեմբերի 28-ին (նոյեմբերի 10) ՌՄԴԲ(բ)Կ Կովկասյան երկրամասային և Թիֆլիսի կոմիտեների նախաձեռնությամբ ստեղծվեց զինվորների պատգամավորների առաջին բոլշևիկյան կենտրոնական, երկրամասային խորհուրդը՝ «Պատգամավորական ժողովրդ»։ Վերջինիս պաշտպանում էին Թիֆլիսի կայագործի 36 զորամասերի շուրջ 29 հազար զինվորներ³։

Թիֆլիսի խորհրդի մեծամասնության՝ սոցիալիստական կուսակցությունների խմբավորման համար պարզ էր, որ բանակային բոլշևիկների ղեկավարած ժողովրդ Կովկասի կենտրոնում իշխանությունը զավթելու գիծ էր վարում։ Հանդուրժել վերջինիս գոյությունը նշանակում էր իշխանությունը կամովին հանձնել բոլշևիկներին, որը և սպասվում էր Բաքվում։ Երբ պատգամավորական ժողովի ներկայացուցիչը ցանկացավ Թիֆլիսի խորհրդի քննարկմանը ներկայացնել վերոհիշյալ որոշումը, խորհրդի նախագահությունը մերժեց այն՝ պատգամավորական ժողովը չճանաչելով որպես իրավասու մարմին⁴։ Փաստորեն 1917 թ. հոկտեմբերի վերջերին, նոյեմբերի սկզբներին պատգամավորական ժողովը Թիֆլիսում դարձել էր իշխանական պայքարի հանգուցակետ։

Թիֆլիսի զինվորական պատգամավորների խորհրդի նախագահ էսեռ Ս. Վերեջակը և էսեռները բոլշևիկյան պատգամավորական ժողովի ստեղծումը համարում էին նոր երկիշխանության հաստատում և պահանջում անմիջապես վերացնել այն⁵։

Փաստերի համադրումը վկայում է, որ կովկասյան ռազմական օկրուգի զինվորների մեծամասնությունը նոյեմբերին պատրաստ էր պաշտպանելու Անդրկովկասում իշխանությունը գրավելու վերաբերյալ բոլշևիկյան կոչը։

Կարելի է եզրակացնել, որ բոլշևիկների մի մասը Թիֆլիսում չհամարձակվեց և չիրականացրեց այն, ինչին միանգամից ձեռնամուխ եղան Բաքվի բոլշևիկները։ Ստացվում է նաև, որ Թիֆլիսում հակաբոլշևիկյան ուժերը, ի դեմս վրացական մենշևիկների, ավելի «դեմոկրատ» և գորեղ գտնվեցին, քան էսեռները Բաքվում։

Այս հանգամանքն անկասկած ուժեղացրեց մենշևիկների դիրքերը Կովկասի քաղաքական կենտրոնում։ Նրանք ավելի համարձակ և արմատական գործողությունների հնարավորություն ձեռք բերեցին իրենց հակառակորդ գլխավոր ուժի՝ բոլշևիզմի դեմ։

Քաղաքական այս նախնական տեղաշարժերը բեկումնային նշանակություն ունեցան նաև հայկական քաղաքական ուժերի, մասնավորապես Դաշնակցության աստիճանական թուլացման ու մեկուսացման համատեքստում։

Քաղաքական անկայուն, սպասողական վիճակը և հատկապես Թիֆլիսում բոլշևիկների կողմից իշխանության գրավման անհաջող փորձը նախադրյալներ և

³ Кавказский рабочий, Тифлис, 1.XI.1917.

⁴ Сеф С. Е. Революция 1917 г. в Закавказье (документы и материалы), Тифлис, 1927, с. 322.

⁵ Նույն տեղում, էջ 325:

լայն հնարավորություններ ստեղծեցին, որ վրացական մենշևիզմը ստանձնի Անդրկովկասի քաղաքական ղեկավարությունը և բոլշևիզմի դեմ ձևավորի իշխանության նոր մարմին, մանավանդ որ Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեն՝ Օզակոմը, լիովին վարկաբեկվել ու սպառել էր իրեն: Նոյեմբերի 7-ին (20) Թիֆլիսի խորհրդի բ. և գ. պատգամավորների, արհմիությունների վարչությունների և բանվորական կոմիտեների սեկցիայի համատեղ նիստում Ն. Ժորդանիան առաջարկում էր լրջորեն մտածել Անդրկովկասում իշխանության կազմակերպման մասին և շեշտում էր պատրաստվող իրադարձություններին հասարակությանը նախապատրաստելու հանգամանքը⁶:

1917 թ. նոյեմբերի 11-ին (24) Թիֆլիսի ժողովրդական տանը կայացավ խորհրդակցություն, որը քննարկեց Անդրկովկասում նոր իշխանության կազմակերպման հարցը: Մասնակցում էին բ. և գ. պատգամավորների խորհուրդների երկրամասային կենտրոնների, Կովկասյան բանակի երկրամասային խորհրդի, բանվորական և զինվորական պատգամավորների խորհրդի Թիֆլիսի գործադիր կոմիտեի, ի դեմս վարչության՝ քաղաքային դումայի, Հասարակական անվտանգության կովկասյան կոմիտեի, Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեի, քաղաքական կուսակցությունների (սոցիալ-դեմոկրատներ, սոցիալիստ-հեղափոխականներ, վրացական սոցիալիստ-ֆեդերալիստներ, աշխատավորական սոցիալիստներ, ս. դ. հայկական բանվորական կազմակերպության (սպեցիֆիկներ), բունդ), մահմեդական կազմակերպությունների, փոստ-հեռագրական ծառայողների կենտրոնական կոմիտեի, Անդրկովկասի երկաթուղու ծառայողների կենտրոնական կոմիտեի, երկրամասի պարենային վարչության և Թիֆլիսի արհմիութենական կազմակերպությունների խորհրդի ներկայացուցիչները: Ներկա էին նաև Կովկասյան բանակի գլխավոր հրամանատար, գեներալ Մ. Պրժևալսկին, բանակի շտաբի պետ գեներալ Ե. Լեբեդինսկին, ռազմաճակատի շտաբի կվարտիրմեյստեր գեներալ Վ. Լևանդովսկին, բանակի շտաբին կից անզրիական, ֆրանսիական ռազմական գործակալներ, ԱՄՆ-ի հյուպատոս Ֆ. Սմիթը և ուրիշներ: Ընդհանուր առմամբ, խորհրդակցությանը ներկա էր 400 մարդ⁷:

Նիստում պարզվեցին երկու որոշակի քաղաքական հոսանքներ: Մենշևիկներն ու էսեռները պաշտպանում էին, իսկ բոլշևիկները մերժում էին իշխանություն ստեղծելու նախագիծը:

Խորհրդակցությունում Անդրկովկասի ժամանակավոր իշխանության ստեղծման մասին զեկուցմամբ հանդես եկավ բանակային երկրամասային խորհրդի նախագահ, Կովկասյան ռազմաճակատի կոմիսար, աջ էսեռ Դ. Դոնսկոյը: Ըստ նրա՝ Անդրկովկասի դեմոկրատիան, իր կազմակերպությունների և քաղաքական դաստիարակության սկզբունքներից ելնելով, չի կարող կանգնել այն ուղու վրա, որով առայժմ շարժվում է Պետրոգրադի պրոլետարիատի մեծ մասը: Բոլշևիկների հետ պայմանավորվածություն կամ էլ Անդրկովկասի դեմոկրատիայի կազմի արմատական փոփոխութ-

⁶ Протоколы Закавказских революционных советских организаций, т. 1, Тифлис, 1920, с. 206.

⁷ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тифлис, 1919, с. 3-4.

յուն ձեռք չբերելը, նրա կարծիքով, կրում է քաղաքացիական պատերազմի վտանգը, որը երկրամասում կվերածվեր ազգամիջյան հրդեհի, հնարավոր է ներառեր ռազմա-ճակատը և հանգեցներ ոչ միայն Անդրկովկասի, այլև երկրի կործանմանը: Ռազմական գործիչը, արտահայտելով ընդհանուր տրամադրությունը, անհանգստանում էր անորոշ իրավիճակից և մասնավորապես նրանից, թե դեռ որքան դա կշարունակվի, և երբ կձևավորվի իսկական ժողովրդական իշխանություն:

Ջեկուցման ավարտին Դ. Դոնսկոյը մեկ անգամ ևս ընդգծում էր, որ կազմակերպվող իշխանությունը պետք է կրի ժամանակավոր բնույթ, և որ տվյալ պարագայում բացակայում են անջատողական ձգտումները⁸: Այս հարցում, իհարկե, դրսևորվում են «միասնական, անբաժան Ռուսաստան» կարգախոսը կրող պետականամետ և ռուս գործչի մոտեցումները, որոնք, ինչպես դեպքերի հետագա զարգացումներն են վկայում, ամենևին չէին համապատասխանում Անդրկովկասի ազգային ուժերի, մասնավորապես վրացական կուսակցությունների ռազմավարությանը:

«Անպայման պետք է իշխանություն ստեղծվի», – հայտարարում էր Ն. Շորդանիան⁹:

Ակնհայտ է, որ ի դեմս Ն. Շորդանիայի՝ վրացական մենշևիկները որդեգրել էր ժամանակի համար խիստ արմատական մարտավարություն: Այն բոլշևիկմի դեմ պայքարից առավել գերադասում էր Անդրկովկասի անջատումը Ռուսաստանից: Այս հարցում առկա էր լուրջ հակասություն՝ ինչպես գաղափարական, այնպես էլ մարտավարական: Մի կողմից անդրկովկասյան իշխանության անհապաղ ձևավորումը հիմնավորվում էր Պետրոգրադում կենտրոնական իշխանության բացակայությամբ, այսինքն՝ անտեսվում էր հեղաշրջման իրողությունը, մյուս կողմից զարմանալիորեն բացառվում էին բոլշևիկմի դեմ պայքարն ու առձակատումը: Ստացվում է, որ վրացական մենշևիկների՝ որպես ազգային դիմագիծ ունեցող կուսակցության գլխավոր խնդիրն էր օգտագործել հարմար պահը և վերջնականապես հեռանալ Ռուսաստանից՝ բացահայտ պայքար չմղե-լով բոլշևիկմի դեմ: Դա սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության աջ թևի ավանդական ուղղվածությունն ու պարտականությունն էր: Վրացական դեմոկրատիայի առաջնահերթ խնդիր էր համարվում ոչ թե բոլշևիկյան նոր վարչակարգից, այլ առավելապես ռուսական պետությունից կտրվելու հիմնահարցը:

Խորհրդակցությունում նոր իշխանության ստեղծման նկատմամբ իրենց վերաբերմունքն արտահայտեցին նաև սոցիալիստ-հեղափոխականները, Դաշնակցությունը, բոլշևիկները: Հայ հեղափոխական դաշնակցության անունից հանդես եկավ Հ. Օհանջանյանը:

⁸ Նույն տեղում, էջ 5-6:

⁹ Жордания Н. Н. За два года. Доклады и речи, Тифлис, 1919, с. 52.

Նոյեմբերի 12-ին (25) Ե. Գեգեչկորիի նախագահությամբ Թիֆլիսում կայացավ Հասարակական անվտանգության կոմիտեի նիստը¹⁰, որն անդրկոմկասյան կառավարության ստեղծման երկրորդ փուլն էր: Ներկա էին նաև Բաքվի մահմեդական պատվիրակությունը և Թերեք-Դադաստանի կառավարության ներկայացուցիչը: Վերջինիս զեկույցից հետո քննարկվեց Անդրկոմկասի իշխանության կազմակերպման խնդիրը՝ նոյեմբերի 11-ի խորհրդակցության ընդունած բանաձևի շրջանակում: Սոցիալ-դեմոկրատների կողմից Ն. Շորդանիան, ՀՅԴ կողմից Խ. Կարճիկյանը, մահմեդական ազգային կազմակերպությունների անունից Մ. Ջաֆարովը և սոցիալիստ-հեղափոխականների կողմից աջ էսեռ Վլ. Գորեչիան հայտարարեցին, որ իրենց կուսակցությունները սկզբունքորեն կողմնակից են Անդրկոմկասի նոր կառավարություն ձևավորելու գաղափարին:

Դրան հաջորդում է կառավարության ստեղծման երրորդ՝ թերևս վճռական փուլը, երբ լուծվելու էր նոր իշխանության մեջ կուսակցությունների ներկայացուցչության, դրա թվաքանակի խնդիրը: Առաջին հայացքից պարզ, թվաքանակյա հարցը ենթատեքստում ուներ լրջագույն քաղաքական առճակատման դրսևորում, որը մինչև 1918 թ. անկախացման փուլը թելադրելու էր գրեթե ողջ ռազմաքաղաքական զարգացումների համակարգն Անդրկոմկասում և կոմկասյան ռազմաճակատում: Նախ՝ առաջարկն արվեց վրացական մենշևիկների նախաձեռնությամբ: Ն. Շորդանիան ս. -դ. կողմից առաջարկեց իշխանության հետևյալ կազմը. 3 ս. -դ. մենշևիկ, 2 էսեռ, 3 դաշնակցական, 1 սոցիալիստ-ֆեդերալիստ, 4 մահմեդական, որոնցից 1-ը՝ ս. -դ., 1-ը՝ էսեռ և 1-ը՝ բոլշևիկ: Հենվելով խորհրդակցության ժամանակ Հ. Օհանջանյանի հայտնած նախապայմանների վրա՝ դաշնակցական Ս. Վրացյանը, կրկին շեշտելով երկրամասի իրական քաղաքական ուժերի համեմատական ներկայացուցչական սկզբունքը, առաջարկում էր հետևյալ համակարգը. կառավարություն կազմել 9 հոգուց՝ 3 ս. -դ., 2 էսեռ, 2 դաշնակցական, 2 մահմեդական, ընդ որում երեք սոցիալ-դեմոկրատներից մեկը պետք է թաթար լիներ: Նրա կարծիքով, ելնելով կուսակցական սկզբունքից, լուծված կլինի նաև ազգային ներկայացուցչության հիմնահարցը: Վիճաբանություններից հետո, որին մասնակցեցին Ն. Շորդանիան, Ե. Գեգեչկորին, Ն. Ռամիշվիլին, Շ. Ալեքսեն-Մեսխիևը, Խ. Կարճիկյանը և ուրիշներ, ձայների մեծամասնությամբ հաղթեցին վրացական մենշևիկները և նրանց առաջարկը¹¹: Ելնելով իրենց իսկ՝ դաշնակցականների առավել համեստ, սովյալ դեպքում ոչ եսակենտրոն սկզբունքից և ազգային գործոնի հավասարակշռության մեկնակետից, կարելի է եզրակացնել, որ պակասեցնելով ՀՅԴ մեկ տեղը, Դաշնակցությունը փաստորեն կրճատում էր մահմեդականների երկու տեղ՝ առավելությունն օրյեկտիվորեն զիջելով վրացական մենշևիկներին:

¹⁰ Հորիզոն, 14.XI.1917:

¹¹ Նույն տեղում:

Այս նիստում որոշվեց նաև կառավարության բաժանմունքների կազմը, ինչպես և նոր իշխանության անվանումը, այն է՝ *Անդրկովկասյան կոմիսարիատ*¹²: Պաշտոնական «ՀարսոցուՌՍՈ» թերթը նշում էր «Անդրկովկասյան ժամանակավոր Կոմիսարիատ» անվանումը¹³:

Հասարակական անվտանգության կոմիտեի ևս նիստ կայացավ նոյեմբերի 13-ին (26)՝ արդեն առանց բոլշևիկների մասնակցության: Որոշվեց կազմակերպել Անդրկովկասյան կոմիսարիատ՝ սոցիալիստական կուսակցությունները ներկայացնող 12 անդամներից: Նոր իշխանության ազգային ներկայացուցչությունը այսպիսին էր՝ 3-ական հայ և վրացի, 2 ռուս, 4 մահմեդական¹⁴:

Այսպիսով, 1917 թ. նոյեմբերի 10-14-ի ընթացքում Թիֆլիսում կայացավ Անդրկովկասյան նոր կառավարության ձևավորման գործընթացը, որը Բաքվի զարգացումներից հետո հատկապես արագացվեց երկրամասի քաղաքական կենտրոնում:

Այնուհետև ընթացավ կառավարության ձևավորման բուն գործընթացը:

Անդրկովկասի հատուկ կոմիտեի՝ Օզակոմի նիստը, նոյեմբերի 15-ին (28) լսելով երկրամասային բարձրագույն իշխանության կազմակերպման հարցը՝ Պետրոգրադի և ժամանակավոր կառավարության հետ հաղորդակցության ընդմիջման հետևանքով, որոշեց. «Նկատի ունենալով քաղաքական մոմենտի արտակարգ հանգամանքները, Ռուսաստանում կենտրոնական իշխանության բացակայությունը, որը Օզակոմի ներկա կազմի լիազորողն է, և նկատի առնելով Անդրկովկասում նոր երկրամասային իշխանության ձևավորումը, մենք՝ Անդրկովկասի հատուկ կոմիտեի անդամներս, որոշեցինք վայր դնել մեր լիազորությունները. Օզակոմի անդամներ Ա. Չխենկելի, Մ. Պապաջանյան, Մ. Ջաֆարով»¹⁵:

Նույն օրը՝ նոյեմբերի 15-ին, արդեն իրենց պաշտոններում նորանշանակ նախագահն ու կոմիսարները, լսելով Օզակոմի անդամների հրաժարականը, որոշեցին.

«Հաստատել նաև Անդրկովկասյան կոմիսարիատի կողմից իշխանությունը ստանձնելու վերաբերյալ հրամանը, որը ստորագրել էին.

Կոմիսարիատի նախագահ, Աշխատանքի գծով և Արտաքին հարաբերությունների նախարարության կոմիսար - Ե. Գեզեչկորի

Ներքին գործերի նախարարության գծով կոմիսար - Ա. Չխենկելի

Ռազմածովային նախարարության գծով կոմիսար - Դ. Դոնսկոյ

Ֆինանսների նախարարության գծով կոմիսար - Խ. Կարճիկյան

Ժողովրդական լուսավորության նախարարության գծով կոմիսար - Ֆ. Խան-Խոյսկի

Արդարադատության նախարարության գծով կոմիսար - Շ. Ալեքսեն-Մեսիսիև

¹² Նույն տեղում:

¹³ Республика, Тифлис, 15.XI.1917.

¹⁴ Молот, 16.XI.1917.

¹⁵ Центральный государственный исторический архив Грузии, ф. 1, оп. 2, д. 15, л. 3.

Առևտրի և արդյունաբերության նախարարության գծով կոմիսար – Մ. Ջաֆարով
Հաղորդակցության ուղիների նախարարության գծով կոմիսար – Խ.-բ. Մելիք-Աս-
լանով

Հողագործության նախարարության գծով կոմիսար - Ա. Ներուչև
Պարենավորման նախարարության գծով կոմիսար - Գ. Տեր-Ղազարյան
Խնամատարության նախարարության գծով կոմիսար – Հ. Օհանջանյան
Պետական վերահսկողության գծով կոմիսար – Խ.-բ. Խաս-Մամեդով¹⁶:

Առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ դրվող Անդրկովկասյան կոմիսարիատի նիստերի մատյանում պարունակվող արխիվային նյութը որոշակի և ուշագրավ պարզաբանումներ է մտցնում մինչ այսօր անհայտ մանրամասների վերաբերյալ:

Այսպես, Շ. Ալեքսեն-Մեսիխիկի հարցադրումից հետո միայն, Արտաքին գործերի և սահմանային հարաբերությունների գծով հասուկ կոմիսարի պաշտոնը ևս տրվում է մենչևիկ Ե. Գեգեչկորիին: Կոմիսարիատի անդամների միջև բաժանվում է նաև կրոնական ուղղությունների հոգևոր գործերի տնօրինումը, ուղղափառ (ռուսական)՝ Ա. Ներուչևին, ուղղափառ (վրացական)՝ Շ. Ալեքսեն-Մեսիխիկին, հայ-Գրիգորյան և հայ կաթոլիկ՝ Հ. Օհանջանյանին, մահմեդական՝ Խ.-բ. Խաս-Մամեդովին: Ըստ հայեցողության՝ նշանակվելու էր նաև Կոմիսարիատի նախագահի տեղակալի պաշտոն¹⁷:

Նախարարական պորտֆելների բաժանման ժամանակ տարաձայնություններ առաջացան հողագործության (երկրագործության) կոմիսարի շուրջ. պայքարն ընթանում էր մենչևիկների և էսեռների միջև: Դաշնակցությունը և թաթարական խմբակցությունն իրենց քվեն տվեցին էսեռ Ա. Ներուչևին, իսկ էսեռներն ու մենչևիկները ձեռնպահ մնացին: Դաշնակցության համար տարօրինակ էր թվում, որ հողի սոցիալիզացիայի ծրագրի կողմնակից վրացական սոցիալիստ-ֆեդերալիստները պաշտպանում էին մենչևիկների թեկնածությունը: Սկզբում մենչևիկների թեկնածուն Գ. Տեր-Ղազարյանն էր. այնուհետև վերջինիս հրաժարականից հետո՝ Ե. Գեգեչկորին, և վերջապես ընտրվեց Ս. Ներուչևը¹⁸: Ավելացնենք, որ դեկտեմբերի 4-ին (16) Հողագործության նախարարության գծով կոմիսարի տեղակալներից մեկը նշանակվում է Ավ. Շահխաթունյանը, իսկ ներքին գործերի՝ Ա. Երզնկյանը¹⁹:

Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ Օգակովի անդամներից միայն կադետ Միքայել Պապաջանյանն էր, որ նորաստեղծ կառավարության մեջ չստացավ պաշտոն, չնայած Ռուսաստանում և Անդրկովկասում լայն հեղինակություն էր վայելում:

Անդրկովկասյան կոմիսարիատում չընդգրկվեցին ինչպես հայկական, այնպես էլ վրացական բուրժուազիայի և մտավորականության շերտերի շահերն արտահայտող

¹⁶ Նույն տեղում, փ. 1, օր. 2, Ժ. 116, և. 12.

¹⁷ Նույն տեղում, թ. 13:

¹⁸ Հորիզոն, 16.XI.1917:

¹⁹ Նույն տեղում, 8XII.1917:

ազգային-դեմոկրատական կուսակցությունների ներկայացուցիչները: Հայ իրակա-
նության պարագայում դա վերածվեց լուրջ և ճակատագրական նշանակություն ունե-
ցող ՀՅԴ-ՀԺԿ կուսակցությունների առձակատմանը, որը 1918-1920 թթ. ընթացքում ոչ
միայն Անդրկովկասում, այլև Հայկական հարցի միջազգային աստյաններում խաղաց
իր որոշակի բացասական դերը:

Թիֆլիսի հայտնի խորհրդակցության նոյեմբերի 13-ի նիստում ՀԺԿ կենտրոնա-
կան կոմիտեի լիազոր ներկայացուցիչը առաջարկում էր իրենց կուսակցության թեկ-
նածուներից մեկին ներառել նոր կառավարության կազմում: Նման դիմումով հանդես
եկավ և վրացական Ազգային-դեմոկրատական կուսակցությունը: Երկուսի դիմում-
ներն էլ մերժվեցին²⁰:

Հայ ժողովրդական կուսակցությունը «Մշակում» գետեղված «Երկրային կառավա-
րությունը» խմբագրականում քննադատության էր ենթարկում նոր իշխանության
կազմը. ոչ ուղղակի, սակայն դիպուկ ու հեռահար հարված էր հասցնում Անդրկով-
կասում սոցիալիստական կուսակցությունների բլոկ ստեղծելու՝ վրացական
մենշնիզմի և նրան առայժմ չընդդիմացող Դաշնակցության համաձայնությանը: Այն
իմաստով, որ սոցիալ-դեմոկրատիայի նորաձև քողի տակ Անդրկովկասի հասարա-
կական-քաղաքական կյանքում գերիշխող երկու փաստորեն ազգային կուսակցու-
թյունները լուր համաձայնության էին եկել այլ ազգային ուժերին իշխանությունից հե-
ռացնելու, ապագա անկախությունը միանձնյա ղեկավարելու հարցում: Հայ ժողովր-
դական կուսակցությունը հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ ուղղված նախագահ Ե.
Գեգեչկորիին:

Միաժամանակ իշխանությունից մեկուսացնել ժողովրդավար կադետներին, ո-
րոնք ներկայացնում էին մտավոր, քաղաքական և բարոյական մեծ ուժ, նշանակում
էր, որ խորհրդակցության մասնակիցները կամ շատ շուտ մոռացել էին, որ Ռուսաս-
տանում Փետրվարյան հեղափոխությունն իրականացնողները գլխավորապես կա-
դետներն էին՝ ի դեմս «պրոգրեսիվ բլոկի», կամ էլ պարզապես հարմար քաղաքական
իրավիճակից օգտվելով՝ վերջապես մեծ քաղաքականությունից հեռացնում էին
մրցակից ազդեցիկ քաղաքական ուժին: Տրվյալ դեպքում Անդրկովկասի սոցիալ-դե-
մոկրատիան, սոցիալիստական աջ կուսակցությունները, վրացական մենշնիկների
հետևողական թելադրանքով ոչ պակաս կարճամիտ և բոլշևիկամետ քաղաքական
մարտավարություն էին ընտրում՝ դրանով ավելի ուժեղացնելով բոլշևիզմի դիրքերը
և մոտ ապագայում հնարավորություն տալով նրանց ցրելու Սահմանադիր ժողովը:
Անկախ այն հանգամանքից, թե տվյալ քաղաքական իրավիճակում բուրժուազիայի
կշիռը թե՛ կենտրոնում, թե՛ Անդրկովկասում ինչ բեկում կարող էր առաջացնել իշ-
խանության հիմնահարցի նոր զարգացումներում, միևնույն է, հենց սկզբից, Կոմիսս-
րիատը անհեռատես ուղի ընտրեց համակովկասյան հասարակական-քաղաքական
կյանքի ղեկավարման հիմնահարցում: «Այդպիսի անարդար և անտակտ քայլերը չեն

²⁰ Республика, 15.XI.1917.

կարող մեծ վստահություն առաջ բերել դեպի այն մարմինները, – եզրակացնում էր Հ. Առաքելյանը, – որոնք իրենց հայտարարում են ժողովրդական շահերի պաշտպան»²¹:

Անմիջական արձագանքը եղավ այն, որ նոյեմբերի 16-ին (29), երբ Ե. Գեգեչկորին առաջարկեց ողջունել Անդրկովկասի նոր կառավարությանը, կադետները, Հայ ժողովրդական կուսակցությունը և բոլշևիկները կանգնեցին քաղաքական նույն հարթության վրա ու իրենց դիրքերից նկատեցին, որ «ողջունելու ոչինչ չկայ, որովհետև այդ կառավարությունը կազմված է միակողմանի, ոչ արդարացի սկզբունքով»²²:

Այսպիսով, բոլշևիկյան հեղաշրջումից հետո Անդրկովկասի հեղափոխական-դեմոկրատական կենտրոնների, հեղափոխական-սոցիալիստական և ազգային-դեմոկրատական կուսակցությունների, Կովկասյան բանակի հրամանատարության մոտ բարձրացավ տեղական նոր՝ Պետրոգրադի բոլշևիկյան կառավարությունը չճանաչող իշխանության կազմակերպման հիմնահարցը, որը գերնպատակ ուներ՝ Անդրկովկասը գերծ պահել բոլշևիզմից:

Պայքարը միաստարր չէր, երկրամասի երկու քաղաքական կենտրոնները՝ Թիֆլիսն ու Բաքուն, դարձան իշխանությունը գրավելու այլընտրանքային բնեռներն Անդրկովկասում:

Իշխանության համար անզիջում առճակատման սկզբնական փուլում պայքարն ընթացավ Թիֆլիսում՝ վրացական մենշևիկների գլխավորությամբ Կովկասյան բանակի բոլշևիկացող զորամասերի ներուժը փոշիացնելու, բոլշևիկներին պատակտելու և հեղափոխական-սոցիալիստական կուսակցությունների հակաբոլշևիկյան ճակատ ստեղծելու ճանապարհով, իսկ Բաքվում՝ ընդհակառակը, ազդեցիկ բոլշևիկ գործիչների ու ձախ էսեռների միջև կայացած դաշինքի ձևավորման, Ստ. Շահումյանի հեղինակության շնորհիվ նաև՝ այդ նույն զորամասերը Անդրկովկասում և Կովկասյան ռազմաճակատում պահելու միջոցով՝ իշխանությունը գրավելու եղանակով:

Բաքվում իշխանությունն անցավ պատգամավորական խորհրդին, Թիֆլիսում՝ Անդրկովկասյան կոմիսարիատին, ինչը հիմնականում մենշևիկների և բոլշևիկների պայքարի արդյունք էր: Ինչպես հայկական, այնպես էլ մահմեդական ազգային-դեմոկրատական կուսակցություններն ու կազմակերպությունները ընթանում էին դեպքերի զարգացման հետևից, առայժմ վճռորոշ դեր չունեին իշխանությունն Անդրկովկասում գրավելու համար մղվող պայքարում:

Անդրկովկասի կոմիսարիատի կազմում Հայ ժողովրդական կուսակցության և վրացական ազգային-դեմոկրատական կուսակցության չընդգրկելը, բուրժուազիայի քաղաքական ուժի մեկուսացումը երկրամասային նոր իշխանության հանդեպ բոլշևիկներից հետո նշանակում էր թերևս երկրորդ լուրջ ընդդիմադիր ուժի ձևավորում, որը մեծ առճակատման սկիզբն էր միայն Անդրկովկասում, հատկապես հայ իրականության մեջ:

²¹ Նույն տեղում:

²² Նույն տեղում, 18.XI.1917:

Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո, Անդրկովկասի իշխանության ձևավորման գործընթացին զուգահեռ, նոր բովանդակությամբ բարձրացավ ազգային ինքնակազմակերպման խնդիրը: Այն դիտվում էր որպես Փետրվարյան հեղափոխության և ժամանակավոր կառավարության ազգային քաղաքականության շարունակություն՝ նոր քաղաքական պայմաններում: Ազգային գործոնի դերի բարձրացման, Անդրկովկասում ազգային համերաշխություն հաստատելու ճանապարհով սկզբից նեթ կուսակցությունների կողմից փորձ էր արվում ազգային տեսակետից «կազմակերպված» երկրամասը հակադրել խորհրդայնացված Ռուսաստանին:

**ВОПРОС ОРГАНИЗАЦИИ ВЛАСТИ
В ЗАКАВКАЗЬЕ: СОЗДАНИЕ КОМИССАРИАТА**

МЕЛИКЯН В. Г.

Резюме

В Закавказье окончательно сформировались два центра организации власти – Баку и Тифлис. В Баку, как и в Петрограде, при активном участии армии власть мирным путем до 5(18) ноября перешла к левым эсерам и большевикам. Тифлисский совет рабочих и солдатских депутатов, антибольшевистский социалистический блок в лице грузинских меньшевиков, в отличие от бакинских эсеров, оказался более последовательным и “демократичным”.

С 10-14 ноября 1917 г. в Тифлисе было сформировано новое закавказское правительство, а 15-го ноября был создан Комиссариат.

Таким образом, власть разделили между собой Баку, в лице Совета депутатов, и Тифлис, в лице Комиссариата, что явилось в основном следствием бескомпромиссной борьбы большевиков и меньшевиков. В состав Комиссариата не были включены представители Армянской народной и грузинской национально-демократической партий, изоляция политической силы буржуазии способствовала созданию второй антиправительственной после большевиков оппозиционной силы.